RECENZIE A SPRÁVY

SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ, Lucie: *KDYŽ ZAČÍNÁME MLUVIT... LINGVISTICKÝ POHLED NA RANÉ PROJEVY ČESKY HOVOŘÍCÍHO DÍTĚTE*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2013. 218 s. ISBN 978-80-7308-482-0

Lucie Saicová Římalová je lingvistickej verejnosti známa hlavne ako predstaviteľka kognitívne orientovanej lingvistiky (spoluautorka kolektívnej monografie *Co na srdci, to na jazyku*. Praha: Karolinum, 2005 a autorka monografie *Výbraná slovesa pohybu v češtině. Studie z kognitivní lingvistiky*. Praha: Karolinum 2010) a problematike detskej reči sa začala venovať pomerne nedávno. Monografia, ktorá predstavuje čiastkový súhrn jej doterajších výskumov ranej ontogenézy detskej reči, sa začleňuje do kontextu lingvistického výskumu jazykového vývinu česky hovoriacich detí, ktorý v základoch predstavovali hlavne práce Františka Čádu (*Studium řeči dětské I. Povšechné otázky o vývoji mluvy dětské*, 1906; *Studium řeči dětské II. Vývoj dětské zásoby slovní*, 1908) a o polstoročie neskôr publikácie Karla Ohnesorga a Jaroslavy Pačesovej. Pravda, od ich vydania už uplynul nejaký čas a výskum detskej reči sa za posledných 40 rokov vo svetovom meradle rozvíjal veľmi dynamicky a extenzívne. A hoci autorka explicitne upozorňuje na potrebu konfrontovať výsledky svojho výskumu s tým, čo už bolo v českej vývinovej lingvistike vytvorené, predsa však svojou monografiou vstupuje do metodologicky aj poznatkovo iných súvislostí, než to bolo v dobe vzniku prác spomínaných autorov. Svetová literatúra k problematike detskej reči je dnes už taká bohatá a rôznorodá, že pri komplexne zameranej práci monografického typu je nevyhnutné vyjsť predovšetkým z prehľadových publikácií. Autorka sa obracia hlavne na príslušné kapitoly z *The Cambridge handbook of child language* (2009), *The Encyclopedia of applied linguistics* (2013), resp. na práce Roberta E. Owensa (*Language development. An introduction*, 2001) a Bena Ambridgea a Eleny Lievenovej (*Child language acquisition. Contrasting theoretical approaches*, 2011), samozrejme, popri iných, špecifickejšie zameraných publikáciách (bibliografia zahŕňa viac ako 150 titulov). Podľa slov samotnej autorky prítomných na viacerých miestach monografie jednu z najvýraznejších metodologických inšpirácií nachádza v prácach slovenskej vývinovej lingvistiky, pričom sa odvoláva hlavne na postupy a výsledky prítomné v publikácii *Štúdie o detskej reči* (2008).

Monografia je rozdelená do troch hlavných kapitol s teoreticko-metodologickým úvodom a zhrňujúcim záverom. Zachytáva sa v nej vývin komunikačných schopností dieťaťa v období jednoslovnej výpovede, teda v období, keď zo strany dieťaťa prevláda takýto spôsob komunikácie. Je ohraničené dobou, keď dieťa začalo pravidelne používať prvé prostriedky, ktoré možno hodnotiť ako slová, a dobou, keď sa v jeho prejave začali viac-menej pravidelne používať viacslovné, predovšetkým dvojslovné výpovede (vekovo približne od 12 do 18 mesiacov). Toto určenie autorka už na začiatku relativizuje a v kapitole 1.6 ho označuje ako *tak-zvané* (zvýraznila D. S.) jednoslovné obdobie, a to preto, že aj na základe detailného výskumu

prichádza k záveru, že komunikačné schopnosti dieťaťa sú oveľa bohatšie, než ako ich predstavuje termín jednoslovné obdobie vývinu reči. Už samotné vymedzenie sledovaného obdobia predznamenáva autorkino uchopenie problematiky, teda k interpretácii vývinu komunikačných schopností dieťaťa pristupuje v zmysle procesuálneho, komunikačného a interakčného, kontextovo-kontextového a sociolingvisticky citlivého metodologického rámca. Samotný proces rečového vývinu vidí skôr škálovito, kontinuálne než fázovo a štádiálne (porov. aj s. 34 – 41: „V této práci jsme se rozhodli neužívat termín stádium a zvolili jsme terminologicky volnější označení období.“).

Základnou metódou, ktorú si autorka zvolila, je individuálna prípadová štúdia vychádzajúca z longitudinálneho pozorovania monolingválneho prvorodeného chlapca z úplnej rodiny vysokoškolsky vzdelaných rodičov žijúcich v Prahe a hovoriacich v podstate obecnou češtinou. Pozorovanie sa realizovalo v podobe videonahrávok komunikácie dieťaťa a (predovšetkým) matky v prirodzených podmienkach bežných rodinných situácií v uzavretom priestore v mesačnej periodicite v trvaní jednej hodiny. Toto pozorovanie bolo kombinované s denníkovými zápiskami matky.

Analýza materiálu je založená na metóde výkladu a interpretácie zachytávaných javov. Autorka si je vedomá plusov aj mínusov takto zvolenej metódy a predtým, než vôbec k nej môže pristúpiť, uvedomuje si nevyhnutnosť presného vymedzenia teoretického rámca zvolenej interpretácie, pričom základný uhol pohľadu je lingvistický. Ústredným pojmom, z ktorého vychádza pri interpretácii lingvistických javov detskej reči, je význam, chápaný podobne ako v kognitívne orientovaných analýzach ako holistický, encyklopedický, neodlišujúci striktne význam jazykový a nejazykový a neodlišujúci striktne sémantiku a pragmatiku (s. 24). Za podstatný faktor ovplyvňujúci osvojovanie si jazyka v ranej ontogenéze sa v monografii pokladá úsilie dieťaťa vyjadriť určité významy (zámery) a zároveň porozumieť významy (zámery), ktoré vyjadrujú iní (s. 20 – 21). Podobne pristupuje aj k analyzovaným kategóriám, ktoré chápe v duchu kognitivistického prístupu ako radiálne usporiadané s neostrými štruktúrami. Ide o vhodne zvolený postup, lebo práve takéto východisko umožňuje zachytiť a citlivo interpretovať jednotlivé komunikačné prostriedky a kategórie, ktoré sú nimi reprezentované, „v stave zrodu“, vtedy, keď sa len začínajú objavovať a pomaly a postupne stabilizovať, keď sa objavujú, autorkinými slovami, v zárodkoch, a preto ich je niekedy ťažko interpretovať etablovaným lingvistickým metajazykom odvodeným z reflexie rozvinutej reči dospelých, nota bene, mnoho ráz písanej. Na druhej strane, predsa len, aj keď sú objavujúce sa jazykové, resp. komunikačné javy a procesy akokoľvek neostré, nemožno poprieť, že smerujú k svojim cieľovým predobrazom z rečového okolia dieťaťa, a preto aj tu možno aplikovať základné lingvistické termíny, pravda, často s prefixoidom proto- (autorka používa termín „budúci“): sú to protofonémy, protoslová, protomorfémy, protoslovné druhy, ba aj protodialógy atď., ktoré sa postupne vyvíjajú v slová, morfémy, slovné druhy, dialóg. Toho si je autorka veľmi dobre vedomá, podobne ako si je vedomá komplexnosti prostriedkov, ktoré dieťa už v takomto veku na vyjadrenie komplexne chápaných významov používa. Prostriedky triedi na nevo-kálne a vokálne a tie ďalej na verbálne a neverbálne a ako komunikačné prostriedky ich interpretuje v tom prípade, ak majú v reči dieťaťa a v percepcii jeho komunikačného partnera znakový charakter (v zmysle „znak je to, čo pro někoho něco znamená“ – s. 43). Špecifickým typom vyjadrovacieho prostriedku je kombinovaný znak, ktorý v sebe spája neverbálnu nevo-kálnu (napr. gesto) a vokálnu (neverbálnu alebo verbálnu) zložku. Takéto východisko jej po-

tom umožňuje adekvátne opísať a interpretovať vývinový proces komunikačných schopností dieťaťa v pozorovanom období, a to tak, že vo výskumných sondách sa usiluje zachytiť relatívne úplný repertoár dieťaťom využívaných prostriedkov a zároveň naznačiť proces zmeny, ktorým tieto prostriedky prechádzajú. Výnimku tvorí zvuková rovina jazyka, ktorej sa autorka explicitne nevenuje. Podrobne sa v práci sleduje hlavne produktívna zložka detskej reči, procesu porozumenia sa venuje pozornosť len v rámci interpretácií produkovaných detských výpovedí.

Jednotlivé kapitoly majú v podstate podobnú štruktúru: teoretické vymedzenie problému s literatúrou, prípadová štúdia sledujúca vývin v jednotlivých mesiacoch a zhrnutie problematiky.

V kapitole *Komunikační prostředky dítěte v období jednoslovných výpovědí* sa sleduje hlavne to, aké prostriedky sa využívajú na vyjadrenie spomínaného široko chápaného významu. Tieto prostriedky sa sledujú v troch sondách podľa veku dieťaťa. Prvá zachytáva komunikačné prostriedky dieťaťa vo veku 12 mesiacov, druhá vo veku 15 mesiacov a tretia vo veku 18 mesiacov. V každej sonde sa zachytáva podľa možnosti úplný repertoár prostriedkov, ktoré dieťa v danom období aktívne používa. Zaznamenávajú sa tie prostriedky, ktoré si dieťa osvojilo od predchádzajúceho obdobia a zároveň aj zmeny, ktorými rozličné prostriedky v danom období prešli. Takéto podrobné skúmanie vývinu komunikačných schopností jedného dieťaťa ukazuje zároveň na všeobecnejšie vývinové tendencie a zo všeobecnolingvistického hľadiska vyvoláva potrebu modifikovanej definície niektorých jazykových javov (napr. morféma, slovo, slovný druh, syntaktické spojenie).

Kapitola *Gramatika raných dětských projevů* je rozdelená do troch podkapitol: *Morfologie*, *Syntax* a *Negace*. V jej úvode autorka opätovne upozorňuje na to, ako je pri výskume detskej reči dôležitá voľba metodológie a teoretického prístupu, ktorá určuje aj to, čo a ako sa pri osvojení jazyka skúma a akým spôsobom sa bádatelia dopracúvajú k výsledkom. V monografii sa dôsledne vychádza z názoru, že adekvátny opis materiálu by mal rešpektovať špecifiká detských prejavov, t. j. skutočnosť, že skúmané prejavy produkuje hovoriaci, ktorého komunikačné kompetencie sú iné, než sú kompetencie dospelého, a zároveň sú to prejavy výrazne kontextovo viazané. V autorkinom chápaní to znamená okrem iného aj to, že ak dieťa nepoužíva určité formy, neznamená to, že nevyjadruje významy, ktoré sa s týmito formami v „dospeljej“ reči spájajú, pretože ich môže vyjadrovať pomocou iných alebo vlastných prostriedkov. Na rozdiel od predchádzajúcej kapitoly sa vek sledovaného dieťaťa rozširuje o jeden mesiac, sleduje sa aj 19. mesiac veku dieťaťa, keď sa v jeho reči začínajú ustáľovať dvojslovné výpovede. Mnohé cenné poznatky prináša kapitola venovaná ranej syntaxi, v ktorej autorka, na rozdiel od predchádzajúcich kapitol, interpretuje rečový prejav dieťaťa postupne v jednotlivých mesiacoch, čo umožňuje detailnejšie sledovať vývinovú trajektóriu. Venuje sa rozličným aspektom protosyntaxe, ktorej základ nevidí len v spájaní slov, ale v rozličných kombináciách spojení znakov rozličného typu: t. j. syntaktický význam sa vyjadruje pomocou kineticko-hapticko-zvukových (vokalizačných) prostriedkov, pomocou kombinácie neverbálno-verbálnych prostriedkov a ku koncu sledovaného obdobia aj pomocou verbálnych prostriedkov. Posuny vo vývine syntaxe vidí hlavne v používaní gesta ukazovania a vôľe/výzvy („gesto chci“), v sérii gest, v spojení gesta a vokalizácie, gesta a slova, v rozdelení spojenia výrazových prostriedkov do replík dialógu, pričom vývin syntaxe v sledovanom období sa končí dvojslovnou výpoveďou a zárodkom súvetia. V kapitole sa poukazuje na to, akú dôleži-

tú úlohu má pri formovaní syntaktických vzťahov dialóg. Úloha dialógu sa zdôrazňuje napr. pri rozkladaní detskej výpovede do viacerých replík, čo je dôležitým prekursorom vyjadrenia syntaktických vzťahov, rovnako ako pri poukazovaní na vývinovú dôležitosť opakovania rozličného typu. Ide o opakovanie výpovedí, resp. ich častí, a to tak zo strany dieťaťa, ako aj zo strany jeho komunikačného partnera. V ranom vývine reči sú pozorovateľné rozličné typy opakovania a rozličné komunikačné stratégie, ktoré sú s opakovaním spojené. Dieťa opakuje po svojom komunikačnom partnerovi (a naopak), ale opakovanie realizuje aj vo svojich vlastných replikách: buď opakovane produkuje rovnaké alebo podobné prostriedky tak, že nasledujú bezprostredne za sebou v rámci jednej repliky (reduplikácia), alebo vo viacerých po sebe idúcich replikách. Opakovanie sa v práci interpretuje ako súčasť komunikačných stratégií vo vzťahu medzi dieťaťom a dospelým, ale aj ako prekursor následného vývinového posunu: opisuje sa napr. vývinová situácia, keď sa dieťa pokúšalo opakovať po matke rozličné dovtedy neosvojené slová v období, ktoré predchádzalo výrazný pokrok v osvojovaní slovnej zásoby.

Podkapitola *Negace* tretej kapitoly je príkladom detailnejšej analýzy jedného javu, a to široko chápanej negácie odrážajúcej rozličný spôsob negatívneho vymedzovania sa dieťaťa voči okolitému svetu. Autorka si teda vybrala jeden zo sledovaných javov a na jeho príklade aplikuje svoj metodologický postoj v relatívnej komplexnosti, pravda, v rámci skúmaného obdobia života dieťaťa. Sleduje v ňom nielen negáciu v zmysle negácie výpovede alebo jej členov, teda tak, ako sa negácia chápe v „dospelom“ rečovom prejave, ale skúma tento jav na pozadí širšieho kontextu vyjadrovania nesúhlasu, protestu či nespokojnosti a prostriedkov, ktorými sa tieto komunikačné zámery a ďalšie javy, ako je vyjadrovanie rozličných typov významových protikladov a negatívneho hodnotenia vôbec, realizujú. Na takomto základe názorne opisuje vznik a ustáľovanie (hoci dočasnej) mikroparadigmy negácie vyjadrenej jazykovo špecifickými prostriedkami. (Pravda, aj tieto jazykové prostriedky sa používajú v súčinnosti s kinetickými – gestickými prostriedkami.) Sledovaný chlapec používa tri základné kognitívno-funkčne odlišné negativizačné jazykové prostriedky: *není*, *ne* a reduplikované *ne ne ne*, resp. *ne ne*. V sledovanom období dieťa používa vyjadrenie *ne* hlavne na vyjadrenie protestu alebo odmietnutia, *není* na vyjadrenie zmeny a neexistencie a *ne ne/ne ne ne* ako kvalitatívnu charakteristiku typu „nebezpečný – nesahat“ (teda v podstate ako varovanie).

Posledná kapitola *Rané projevy dieťa v širšom kontextu: intertextualita* je venovaná široko chápanej intertextualite v detskej reči. Rozoznávajú sa tri typy intertextuality: architextovosť ponímaná ako odkazy k pravidlám/normám tvorby textov rozličného typu (žánrov), intertextualita v zmysle odkazov k iným textom a intertextualita v zmysle odkazov k samotnému textu so zameraním na odkazy medzi replikami dieťaťa a jeho komunikačných partnerov. Okrem toho sa okrajovo v tejto kapitole sleduje aj spôsob označovania subjektov komunikačnej udalosti – hovoriaceho a adresáta. Ide teda o široké chápanie intertextuality, pri ktorom bolo nevyhnuté rozšíriť sledovaný vek dieťaťa až na 36 mesiacov. Jadro kapitoly je rozdelené do troch sond, a to na začiatok sledovaného obdobia, keď má dieťa 12 mesiacov, obdobie zhruba pol roka po ukončení jednoslovného obdobia (24 mesiacov) a koniec obdobia batolaťa tesne pred zvyčajným obdobím vstupu do predškolského zariadenia (36 mesiacov). Hoci sa osobne prikláňam skôr k užšiemu chápaniu intertextuality, teda v zmysle odkazov k iným textom, nič to nemení na tom, že aj táto kapitola prináša dôležité poznatky o vývine detskej reči, rovnako ako o kultúrne podmienených socializačných procesoch spojených s rečovým vývinom. Ukazuje, ako si dieťa postupne, už od raného veku, osvojuje normy výstavby dialó-

gu, zdvorilostné normy, podobne ako žánrové normy z rozličných komunikačných sfér, napr. telefonický rozhovor, riekanku, pieseň, rozprávku a pod., ako sa zoznamuje s jednotlivými typmi komunikátov a postupne na ne vo svojom rečovom prejave nadväzuje, spočiatku úzko kontextovo viazane, postupne čoraz samostatnejšie a tvorivejšie.

Všetky tieto zložité procesy sú opísané prítiažlivým jazykom a ilustrované na mnohých reprezentatívnych príkladoch. V celej práci sa ukazuje opatrnosť, nevyhnutná pri interpretácii jazykových javov tohto obdobia. Pri interpretačne zvolenej metóde je dôležité nepodľahnúť nadinterpretácii. Autorka o tomto úskalí veľmi dobre vie – dokazujú to početné relativizačné vyjadrenia, ktoré nájdeme v interpretačných pasážach na celej ploche knihy: *mohlo by, snad, pripomíná, obvykle, s približným významom, patrne, je obtížne rozlíšiť, možná, nejspíš* a pod.

Monografia *Když začínáme mluvit...* prináša do kontextu poznania vývinu česky hovoriaceho dieťaťa mnohé cenné poznatky, ktoré je možné chápať aj ako doplnky a potvrdenia poznatkov, zistených v doterajšom výskume vývinu slovensky hovoriacich detí. Zvlášť je potrebné zdôrazniť nasledujúce zistenia, ktoré sú z môjho pohľadu v českom a slovenskom kontexte poznania vývinu ranej rečovej ontogenézy originálne: vymedzenie, opísanie a interpretácia gesta „chytanie za ruku“ komunikačného partnera; naznačenie vytvárania mikroparadigiem typu polysémie, homonymie, synonymie, pravdepodobne aj antonymie, a to tak na úrovni verbálneho, ako aj neverbálneho vyjadrenia a kombinácie týchto typov vyjadrení; interpretácia dôležitosti metaforického a predovšetkým metonymického princípu v komunikačných prostriedkoch dieťaťa; poukázanie na skoré objavenie sa zárodkov súvetí a ranej narácie (autorka kladie, na rozdiel od iných autorov, začiatky narácie už do 16. mesiaca: radí k nim prípad, keď dieťa po príchode z prechádzky mame, ktorá na prechádzke nebola, „rozprávalo“, že na ihrisku spadlo z hojdačky, a to slovami „*houpe bá*“ – s. 179); naznačenie veľmi skorých prekursorov reprodukcie cudzej reči v reči sledovaného dieťaťa; poukázanie na prítomnosť humoru ako komunikačnej stratégie vo veľmi ranom veku (a to aj humoru vo svojej podstate metalingvistického); poukázanie na zárodky formovania sa individuálneho personálneho štýlu v ranom veku. Zdôraznenie predchádzajúcich zistení, samozrejme, neznižuje prínos mnohých ďalších faktov, interpretácií, teoretických analýz a vysvetlení, s ktorými sa v knihe Lucie Saicovej Římalovej stretávame.

Práca zároveň potvrdzuje oprávnenosť konštruktivistického metodologického postupu založeného na interakčnom chápaní interpretácie rečovej produkcie dieťaťa, pravda, s vedomím neustáleho rešpektovania interpretácie založenej na konzistentnosti toho, čo by sme pracovne mohli nazvať komplexný transakčný komunikačný znak, ktorého obsah, forma a funkcia sa často rodí vo vzájomnej negociácii dieťaťa a jeho okolia. K jej prínosom patrí aj neuzavretosť viacerých problémov, poukázanie na to, kam ďalej môže (a dúfajme, že bude) výskum pokračovať, a to tak vo vymedzenej metóde longitudinálnej individuálnej prípadovej štúdie, ako aj vo vzťahu k rozširovaniu materiálu a rozširovaniu metód v snahe overiť či potvrdiť takto získané poznatky.

Daniela Slančová

Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove